

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ (گرایش تاریخ اسلام)

مطالعه تطبیقی سیمای پیامبر (ص) در قرآن

و

متون تاریخی صدر اسلام

توسط:

سعید امینی

استاد راهنما:

دکتر محمدمهدی مرادی خلیج

شهریور ماه ۱۳۸۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

اظہارنامہ

اینجانب سعید امینی (۸۵۰۶۷۵) دانشجوی رشته تاریخ گرایش اسلام دانشکده ادبیات و علوم انسانی اظہار می‌کنم که این پایان‌نامه حاصل پژوهش خودم بوده و جاهایی که از منابع دیگران استفاده کرده‌ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته‌ام همچنین اظہار می‌کنم که تحقیق و موضوع پایان‌نامه تکراری نیست و تعهد می‌نمایم که بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشر ننموده و یا در اختیار غیر قرار ندهم. کلیه حقوق این اثر مطابق با آیین‌نامه مالکیت فکری و معنوی متعلق به دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی سعید امینی

تاریخ و امضاء ۱۳۸۷/۱/۱۹

به نام خدا

مطالعه تطبیقی سیمای پیامبر (ص) در قرآن و متون تاریخی صدر اسلام

به وسیله:

سعید امینی

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از
فعالیت های لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته:

تاریخ (گرایش تاریخ اسلام)

از دانشگاه شیراز

شیراز - ایران

ارزیابی شده توسط کمیته پایان نامه با درجه ^ب _ع
دکتر محمد مهدی مرادی خلیج استادیار بخش تاریخ (استاد راهنما)
دکتر حسین پوراحمدی استادیار بخش تاریخ (استاد مشاور)
دکتر شاهرخ محمدبیگی دانشیار بخش زبان و ادبیات فارسی (استاد مشاور)

شهریور ماه ۱۳۸۸

«کان حلقه القرآن»

تقدیم

به ساحت کراتقدر بزرگ مودی

که خلق شریفش قرآن بود

و اخلاقش اسوه حسنه انسان

سپاسگزاری

سپاس و حمد مخصوص خداوند بزرگ است که خرد را چراغ راه خلیفه خود بر روی زمین قرارداد و فرصت زیستن و تحصیل علم را به وی عطا فرمود. سپاس بیکران او را که توفیق قدم گذاشتن در وادی علم و معرفت به من ارزانی فرمود. اکنون که در سایه لطف حضرت حق این پایان نامه به اتمام رسید از صمیم وجود از استاد عالم و فرهیخته‌ام دکتر محمد مهدی مرادی خلع که در تمام مراحل این پژوهش، مشتاقانه راهنما، همراه و همگام بودند و با سعه صدر فراوان و راهنمایی‌های عالمانه و آگاهانه خودشان بر من منت نهادند، نهایت تشکر و امتنان را دارم همچنین از الطاف و توجهات بی‌شائبه اساتید ارجمند مشاور جناب آقایان دکتر حسین پور احمدی و دکتر شاهرخ محمدبیگی که با نظرات روشنگر خود این بنده را در امر تحقیق همراهی نمودند کمال سپاسگزاری را دارد.

از همسر ارجمندم، که وسایل آسایش مرا برای انجام این کار فراهم نمود و از فرزندان عزیزم آناهیتا و میترا که با بردباری کودکانه خود به من صبوری آموختند، سپاسگزاری می‌کنم.

چکیده

مطالعه تطبیقی سیمای پیامبر (ص) در قرآن و متون تاریخی صدر اسلام

نویسنده:

سعید امینی

تاریخ اسلام چند دهه بعد از عصر پیامبر اسلام(ص) توسط مسلمانان به رشته تحریر درآمد، نیاز جامعه اسلامی به دانستن روش و سیره پیامبر اسلام(ص) برای استفاده در مسائل مستحدثه و علاقه مردم به آگاهی شرح زندگی و جنگهای رسول اکرم(ص) سبب توسعه این دانش گردید.

مانند هر متن تاریخی دیگر گذشت زمان، تأثیر حکومتها، تأثیر اطلاعات، اعتقادات، سلاطین و علاقه نگارندگان و تأثیرپذیری از فرهنگ ملل جدیدی که به حوزه جامعه اسلامی وارد شده بودند و ... سبب تفاوت‌هایی در بین این متون گردیده است. لذا مقایسه متون تاریخی صدر اسلام با تنها متن بدون تحریف و قابل قبول همه مسلمین که اطلاعات دست اول را در مورد عصر پیامبر (ص) دارد یعنی قرآن، می‌تواند برای نقد و بررسی مطالب کتب تاریخی بسیار مفید باشد.

در این پایان نامه با مقایسه تعدادی از کتب اولیه تاریخی مربوط به صدر اسلام با قرآن کریم و بعضی از تفاسیر موجود این مطلب آشکار می‌شود که بعضی از کتب تاریخی متقدم نگاشته شده درباره صدر اسلام قابل تأمل و بررسی دقیق‌تر است.

عده‌ای از مورخین اسلامی خاصه در نقل مطالب معطوف به تقدس که دارای تمثیلات بسیار نیز می‌باشد، از واقعیات قابل تطبیق با قرآن بسیار فاصله گرفته‌اند. این امر خاصه در کتاب شرف النبی (ص) که نویسنده آن تحت تأثیر فرهنگ و ادبیات ایران است به گونه‌ای بسیار روشن قابل ملاحظه است.

کلیدواژه ها : رسول اکرم(ص) ، پیامبر(ص) در قرآن، سیره پیامبر(ص)

معانی مفاهیم: سیمای پیامبر، سیره و سنت، قرآن، متون تاریخی صدر اسلام

* مراد از سیمای پیامبر در این پایان نامه همان سیره و سنت رسول اسلام است.

* سیره و سنت پیامبر اسلام عبارت است از شیوه، قول، فعل و تقریر پیامبر که به زعم مسلمین در تمام امور حجت است.

* قرآن: مراد آیاتی از کتاب آسمانی مسلمانان است که در آن مطالبی پیرامون سیره پیامبر اسلام موجود باشد.

* متون تاریخی صدر اسلام: شامل آغازین کتب موجود تاریخی که در بردارنده اطلاعاتی از تاریخ اسلام می‌باشند می‌گردد که به شرح زیرند:

سیره ابن هشام، مغازی واقدی، طبقات ابن سعد، سیرت رسول الله (اسحاق بن محمد)، اخبار الطوال (دینوری)، تاریخ یعقوبی، تاریخ طبری، التنبیه و الاشراف (مسعودی)، مروج الذهب (مسعودی)، البدء والتاریخ (مقدسی)، شرف النبی (محمد واعظ خرگوشی)، نهایة المسؤل فی روایة الرسول (محمد بن مسعود کازرونی).

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	بخش اول: کلیات
	فصل اول:
۲	۱-۱-۱- مقدمه
۳	۱-۱-۲- پیشینه تحقیق
۴	۱-۱-۳- روش تحقیق
۵	۱-۱-۴- معرفی متون بررسی شده
۶	۱-۱-۵- مؤلفه‌های تاریخ نویسی اسلام
۱۰	۱-۱-۶- سیری در تاریخچه سیره نویسی
۱۵	۱-۱-۷- اولین ترجمه‌های سیره رسول به زبان فارسی
۱۷	۱-۱-۸- نگاهی به تاریخ قرآن
۱۸	۱-۱-۸-۱- تاریخ قرآن در عصر رسول اسلام
۲۱	۱-۱-۸-۲- تاریخ قرآن در عصر ابوبکر و عمر
۲۲	۱-۱-۸-۳- تاریخ قرآن در عصر عثمان
۲۳	۱-۱-۹- معرفی تفاسیر بررسی شده
۲۴	۱-۱-۹-۱- تفسیر طبری
۲۵	۱-۱-۹-۲- تفسیر سوره‌آبادی
۲۵	۱-۱-۹-۳- تفسیر روض الجنان
۲۶	۱-۱-۹-۴- تفسیر مجمع البیان
۲۶	۱-۱-۹-۵- تفسیر المیزان
	فصل دوم:
۲۹	۱-۲-۱- جایگاه پیامبر اسلام در قرآن

۱-۱-۲-۱- پیامبری از جنس مردم	۲۹
۲-۱-۲-۱- اخلاق پیامبر	۲۹
۳-۱-۲-۱- رسالت، ویژگی‌های رسول و هدف دعوت	۳۰
۴-۱-۲-۱- رسول اسلام و تأییدات الهی	۳۰
۵-۱-۲-۱- پیامبر اسلام، معارضین و دفاع قرآن از پیامبر	۳۱
۶-۱-۲-۱- توصیه‌های قرآن به رسول اسلام	۳۱
۷-۱-۲-۱- وظایف عبادی رسول اسلام	۳۱
۸-۱-۲-۱- خانواده رسول	۳۲
۹-۱-۲-۱- اجر رسالت	۳۲
۱۰-۱-۲-۱- جهاد	۳۲
۱۱-۱-۲-۱- سایر مطالب مرتبط	۳۳

بخش دوم: مقایسه تطبیقی

فصل اول: سیمای پیامبر قبل از بعثت

۱-۱-۲-۱- پیامبری از جنس مردم	۳۶
۱-۱-۱-۲- یتیمی، فقر و تحیر	۳۸
۲-۱-۱-۲- عدم تسلط بر خواندن و نوشتن	۴۱
۲-۱-۲-۲- روایات معطوف به تقدس	۴۴
۱-۲-۱-۲- تولد	۴۶
۲-۲-۱-۲- شق صدر	۴۷
۳-۲-۱-۲- کرامات و معجزات	۴۹

فصل دوم: سیمای عبادی

۱-۲-۲-۱- عبادت رسول اسلام قبل از هجرت	۵۴
۱-۱-۲-۲- نماز شب	۵۵
۲-۱-۲-۲- نمازهای یومیه	۵۷
۳-۱-۲-۲- روایت معراج و تشریح نمازهای پنج‌گانه	۵۹
۴-۱-۲-۲- نحوه تلاوت نماز	۶۰

- ۶۰ ۲-۲-۲- عبادت رسول اسلام بعد از هجرت
- ۶۰ ۱-۲-۲- تغییر قبله
- ۶۲ ۲-۲-۲- نماز خوف
- ۶۴ ۳-۲-۲- نماز قضا
- ۶۶ ۴-۲-۲- قراردادن دست راست بردست چپ در نماز
- ۶۶ ۵-۲-۲- نشستن بین نماز
- ۶۷ ۶-۲-۲- تسبیح و استغفار

فصل سوم: سیمای اخلاقی

- ۷۰ ۱-۳-۲- اخلاق رسول اسلام قبل از هجرت
- ۷۰ ۱-۱-۳-۲- خلق عظیم
- ۷۱ ۲-۱-۳-۲- صبر و توکل
- ۷۲ ۳-۱-۳-۲- تواضع و نرم خوئی
- ۷۳ ۴-۱-۳-۲- حرص برهدایت مشرکین
- ۷۶ ۲-۳-۲- اخلاق رسول اسلام بعد از هجرت
- ۷۶ ۱-۲-۳-۲- خوش باوری
- ۷۸ ۲-۲-۳-۲- مشورت

فصل چهارم: سیمای خانوادگی

- ۸۲ ۱-۴-۲- اهل بیت
- ۸۴ ۲-۴-۲- همسران رسول اسلام
- ۸۹ ۱-۲-۴-۲- علت تعدد ازواج پیامبر اسلام
- ۹۱ ۲-۲-۴-۲- جایگاه همسران رسول اسلام
- ۹۳ ۳-۲-۴-۲- ازدواج با همسر پسرخوانده
- ۹۴ ۴-۲-۴-۲- افک

فصل پنجم: سیمای نظامی

۱۰۰.....	۲-۵-۱- اذن جهاد.....
۱۰۲.....	۲-۵-۲- سرّیه نخله.....
۱۰۴.....	۲-۵-۳- غزوه بدر کبری.....
۱۱۲.....	۲-۵-۴- غزوه بنی قینقاع.....
۱۱۴.....	۲-۵-۵- غزوه احد و حمراء الاسد.....
۱۱۷.....	۲-۵-۶- غزوه بنی نضیر.....
۱۱۹.....	۲-۵-۷- غزوه ذات الرقاع.....
۱۲۰.....	۲-۵-۸- غزوه بنی المصطلق (مریسیع).....
۱۲۲.....	۲-۵-۹- سرّیه گُرزبن جابر فهّری.....
۱۲۶.....	۲-۵-۱۰- نتیجه.....
۱۲۷.....	منابع و مأخذ.....

فهرست جداول

صفحه

عنوان

- جدول شماره ۱: سلسله‌ی راویان سیرت..... ۱۲
- جدول شماره ۲- همسران رسول اسلام براساس تاریخ یعقوبی..... ۸۶
- جدول شماره ۳- همسران رسول اسلام براساس تاریخ طبری..... ۸۷

بخش اول :

کلیات

۱-۱-۱- مقدمه

قرآن کریم از حضرت رسول(ص) به عنوان اسوه حسنه یاد کرده است. آنجا که می‌فرماید:
«لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ...» (احزاب ۲۱)

اولویت پیامبر(ص) را بر مؤمنین نسبت به خودشان ابرام نموده است:

«الْأَنْبِيَاءُ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ...» (احزاب ۶)

و اطاعت از پیامبر(ص) را چون اطاعت از خدا برشمرده است.

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ...» (نساء ۵۹)

به همین دلیل مسلمانان سیره حضرت رسول(ص) را نیز در کنار قرآن معتبر دانسته و ملاک عمل قرار می‌دهند. اما از آنجا که کتاب قرآن به تعبیر عالمان مسلمان حجت نخست در شناخت اسلام است براین اساس ضرورت دارد که گزاره‌های راجع به پیامبر اسلام در متون تاریخی از نظر محتوایی و موضوعی با آن سنجیده گردد چرا که نگارش قرآن مقدم بر نوشتن تاریخ اسلام بوده است. و از دیگر سو بواسطه توجه ویژه مسلمین به نگاهداشت این کتاب و نیز باور آنها به اینکه برابر آیه ۹ سوره حجر «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» خداوند آن را از انحراف مصون می‌دارد مقایسه متون تاریخی با قرآن درباره شناخت سیره پیامبر مفید و راهگشا خواهد بود.

ما می‌دانیم که تاریخ نویسی در صدر اسلام تا حدود سده دوم رواج نداشته و حتی متون باقیمانده چون ادعیه، نهج البلاغه و سخنان حضرت رسول(ص) نیز در سده‌های بعد گردآوری و تدوین شده است، به همین دلیل بعید به نظر نمی‌رسد که بعضی مطالب نوشته شده متون تاریخی با واقعیت‌ها تعارض داشته باشد، ظهور علمی چون علم حدیث و علم الرجال و ... در بین دانشمندان اسلامی نیز برای کشف صحت و سقم روایاتی است که بعداً به دست مسلمین رسیده است. لذا چون قرآن مرجعی خود آزماست و بنابر احادیث در اختیار مسلمین، دیگر منابع شناخت دین اسلام نیز با آن سنجیده می‌شود تا اگر ناسازگاری با داده‌های آن داشته باشند به کناری گذاشته شوند، مثلاً از امام جعفرین محمد (صادق (ع)) روایت شده است که:

«... فما وافق كتاب الله فخذوه و ما خالف كتاب الله فدعوه، ... هر سخنی که از ما برای شما نقل شد در صورتی آن را بپذیرید که با کتاب خدا موافق باشد و اگر با کتاب خدا مخالف بود آن را نپذیرد.»

یا، «ما خالف الكتاب، فاضربوه علی الجدار»، اگر مخالف قرآن بود آن را به دیوار بزنید. پس مقایسه اطلاعات متون تاریخی درباره پیامبر اسلام با آنچه که در قرآن آمده است می‌تواند در پالایش متون تاریخی به کار آید.

۱-۱-۲ - پیشینه تحقیق

پیرامون سیمای حضرت رسول(ص) در قرآن، کتب بسیاری توسط مسلمین نوشته شده است از جمله:

الرسول فی القرآن کریم. محمد راوی
القرآن و النبی صلی الله علیه و آله. عبدالحلیم محمود
رسول الله فی القرآن الکریم. حسین کامل ملطووی
سیره پیامبر اکرم(ص) با نگاهی به قرآن کریم. محسن قرائتی
سیره رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در قرآن. عبدالله جوادی آملی
شخصیه الرسول و دعوتیه فی القرآن الکریم محمدعلی هاشمی
قرآن و آخرین پیامبر. ناصر مکارم شیرازی
قرآن و پیامبر. آذربادگان و کمال هدایت و ...
محمد(ص) فی التورات و الانجیل و القرآن. ابراهیم خلیل احمد
نهج القرآن الکریم فی عرض وظائف رسول الله(ص). محمد عمر حاجی
و مقالات متعددی چون:
حاکمیت سیاسی پیامبر در قرآن. محمدعلی رستمیان
پیامبر اعظم در منظر قرآن کریم. ابوالفضل اندیشه پور
پیامبر سراج منیر (سیمای رسول اکرم در سوره احزاب). مریم حاجی عبدالباقی
سیمای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در آئینه وحی. عبدالکریم تبریزی
سیره رسول خدا در کلام خدا. محمدرضا بحرینی

شوون رسالت پیامبر در قرآن. محمدعلی رستمیان

شناخت قرآنی رسول اکرم(ص). محمدحسین غلامی

حسب پی جویی های بعمل آمده، محققان و نویسندگان درباره پیامبر اسلام یا به ترسیم سیره او از طریق قرآن پرداخته اند و یا براساس روایات و داده های تاریخی آن حضرت را معرفی نموده اند و تا کنون هیچ مقایسه تطبیقی از سیمای حضرت رسول در قرآن و متون تاریخی مشاهده نگردید.

۱-۱-۳- روش تحقیق

این تحقیق با روش کتابخانه ای انجام گرفته که پس از مطالعه قرآن و احصاء آیات مربوط به حضرت رسول سعی گردید این آیات با توجه به ارتباط آن با سه دوره زندگی حضرت رسول، از تولد تا بعثت، از بعثت تا هجرت و از هجرت تا وفات مورد بررسی قرار گیرد، سپس آیات مربوط به هر دوره به عنوان محور کار با مطالب کتب تاریخی صدر اسلام که در ذیل معرفی می گردد مقایسه شد تا موارد افتراق و موضوعات مشابه مشخص شوند. بدیهی است برای روشن شدن مطالب آیات از تفاسیر شیعی و اهل سنت که معرفی آنها در پی خواهد آمد بهره گرفته شده است. در ضمن در این تحقیق به بعضی از کتب، مقالات یا پایگاه های اینترنتی مراجعه گردید که در کتابنامه از آنها یاد گردیده است یا در نوشتن متن به عنوان ارجاع به آنها استناد شده است. چون زمان نزول تمام آیات قرآن کاملاً روشن یا مورد توافق نیست و در این باره نظرات مختلفی وجود دارد، سعی شد تا در این زمینه بیشتر نظر طرح شده در کتاب تاریخ قرآن نوشته محمود رامیار ملاک بررسی قرار گیرد. (رامیار، ۱۳۶۹: ۶۱۲-۵۸۱).

در قرآن آیات بسیاری در مورد رسول اسلام وجود دارد که چون در همه آنها نام و عنوان پیامبر آورده نشده نمی توان با جستجوی کامپیوتری به راحتی به همه آنها دست یافت. لذا با مطالعه قرآن این آیات گردآوری شد تعدادی از آیات علی رغم داشتن نام و یا عنوان رسول اسلام حاوی مطلبی تفصیلی که مورد استفاده در سیره پیامبر باشد نبود مثل آیات ۳۲ آل عمران، ۶۹ نساء، ۳۳ محمد، ۷۱ توبه، ۲۴ و ۴۶ انفال که مردم را به اطاعت از رسول فرامی خواند یا آیه ۳۳ انفال که وجود پیامبر در میان مردم را سبب دفع بلا و عذاب از کفار عنوان می نماید و ... در مقابل تعدادی آیات هم وجود دارد که مطالب آنها به رغم عدم طرح نام

رسول اسلام پیرامون سیره پیامبر می‌باشد مثل آیات ۶ کهف و ۳۷ نحل که اهتمام رسول اسلام در هدایت کفار و دلسوزی برایشان تا جایی که سبب رنج و غصه خوردن پیامبر شده را بیان کرده یا آیات ۱۱۰ و ۱۱۱ اسراء که نحوه نیایش رسول در مقابل خداوند و لزوم اعتدال در نحوه قرائت نماز را به ایشان تذکر می‌دهد که طبعاً می‌تواند تحت عناوین اخلاق رسول اسلام و اعمال عبادی ایشان جزء سیره پیامبر اسلام مورد بررسی قرار گیرند.

۱-۱-۴- معرفی متون بررسی شده

کتبی که بعنوان متون تاریخی صدر اسلام در این نوشته مورد بررسی قرار گرفته‌اند شامل کتب سیره پیامبر و تاریخ اسلام می‌باشند که عبارتند از:

الف- کتب سیره:

۱. سیره ابن هشام نوشته عبدالملک بن هشام حمیری متوفی ۲۱۳ یا ۲۱۸ هجری
۲. مغازی نوشته محمد بن عمر واقدی متوفی ۲۰۷ هجری
۳. طبقات (ترجمه طبقات الکبری) نوشته محمد بن سعد (کاتب واقدی) متوفی ۲۳۰ هجری
علاوه بر کتب یاد شده در بالا سعی شده است از نخستین کتب سیره که به زبان فارسی ترجمه شده‌اند غفلت نگردد این کتب عبارتند از:
۴. شرف النبی (ص) نوشته ابوسعید (یا ابوسعید) عبدالملک بن ابوعثمان محمد واعظ خرگوشی متوفی ۴۰۶ هجری
کتاب اخیر با نامهای سیر المصطفی، دلائل النبوه، شرف النبویه و شرف المصطفی مشهور بوده و توسط امام نجم الدین محمود بن محمد بن علی راوندی، خوشنویس و سراینده قرن ششم (دایی راوندی صاحب راحة الصدور) به فارسی برگردانده شده است.
۵. سیرت رسول الله نوشته رفیع الدین اسحاق بن محمد همدانی متوفی ۶۲۳ هجری
که در واقع ترجمه‌ای از سیره ابن هشام است که چگونگی ترجمه این اثر توسط ایشان در صفحات بعد ذکر خواهد شد.
۶. نه‌ایه المسؤول فی روایة الرسول نوشته سعید الدین محمد بن مسعود کازرونی متوفی ۷۵۸ هـ که توسط عبدالسلام بن علی بن حسین ابرقوهی ترجمه شده است.

ب- کتب تاریخی:

۱. اخبار الطوال نوشته ابوحنیفه احمد بن داوود دینوری متوفی ۲۸۱، ۲۸۲ یا ۲۸۳ هجری
۲. تاریخ یعقوبی نوشته احمد بن اسحاق ابن واضح یعقوبی متوفی، بعد از ۲۷۸ هجری.
۳. تاریخ طبری (ترجمه تاریخ الرسل و الملوک) نوشته محمد بن جریر طبری متوفی ۳۱۰

هجری

۴. التنبیه و الاشراف نوشته علی بن حسین مسعودی متوفی ۳۴۵ هجری
۵. مروج الذهب و معادن الجواهر نوشته علی بن حسین مسعودی متوفی ۳۴۵ هجری
۶. آفرینش و تاریخ نوشته مطهر بن طاهر مقدسی متوفی نیمه دوم قرن چهارم هجری.

تفاسیر مورد استفاده:

۱. تفسیر طبری، اثر محمد بن جریر طبری متوفی ۳۱۰ هجری.
 ۲. تفسیر سوراآبادی، اثر ابوبکر عتیق بن محمد هروی متوفی ۴۹۴ هجری.
 ۳. روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، اثر ابوالفتوح رازی ۵۵۴ هجری.
 ۴. مجمع البیان فی تفسیر القرآن، اثر فضل بن حسن طبرسی ۵۴۸ هجری.
 ۵. المیزان فی تفسیر القرآن، اثر محمد حسین طباطبایی ۱۳۶۰ شمسی.
- علاوه بر تفاسیر در مواردی نیز به کتب مربوط به شأن نزول آیات مراجعه گردیده که طی
ارجاعات در متن تحقیق حاضر یا در کتابنامه به آنها اشاره خواهد شد.

۱-۱-۵- مؤلفه‌های تاریخ نویسی اسلام

موضوع تحقیق حاضر به واسطه اینکه سیمای حضرت رسول را در کتب تاریخی صدر اسلام مدنظر دارد به نوعی با روند تاریخ نگاری جامعه اسلامی در ارتباط است، بنابراین برای روشن شدن این روند نگاهی گذرا به تاریخ نگاری و علم تاریخ در عربستان خواهیم داشت.

هرچند پس از توسعه سرزمینهای اسلامی، تصرف امپراطوری‌های متمدن جهان توسط مسلمین و همسایگی با سرزمینهایی که سابقه فرهنگی غنی‌تری نسبت به اعراب داشتند علم تاریخ نیز در میان مسلمانها از توسعه و رشد فزاینده‌ای نسبت به قبل برخوردار شد اما بررسی سابقه تاریخ نگاری در عربستان قبل از اسلام می‌تواند ما را در فهم روند تاریخ نگاری مسلمین یاری نماید.